

VÉGH LÁSZLÓ

Örökségünk és a huszonegyedik század

Egy fizikus szemével

Nagy bátorság kell ahhoz, hogy 2002 végén a 21. században várható történésekről értekezzünk. Csak arra vállalkozhatunk, hogy felmérjük, merre tart a világ, milyen jellegű változásokra számíthatunk, és mit tehetünk a fenyegető veszélyek ellen. Míg a 20. század elejét alapvetően a bizakodás, az emberi értelemben és a civilizáció jövőjébe vetett hit jellemezte, addig a 21. század elején sokan félünk a jövőbe tekinteni. Az előttünk álló század a bizonytalanság, az átmenet időszakának tekinthető. A mostanáig elért tudományos-technikai eredmények ráébresztettek bennünket arra, hogy a fejlődés lehetőségei korlátozottak, sőt, civilizációnk léte is kérdésessé válhat. Nehéz elképzelni, ténylegesen mi fog történni, ugyanakkor bizonyos fejlemények elég nagy biztonsággal megjósolhatók.

A 21. század megpróbáltatásaira a protestáns szemléletet jellemző hittel, bűneinket megvallva, alázattal, bizalommal és éberséggel kell készülnünk. Hiszünk, hinnünk kell abban, hogy Istenünk nem hagyott el bennünket még most sem, figyel ránk és megsegíthet bennünket. Megalázzuk magunkat, mert tudhatjuk jól, hogy a ránk bízott teremtett világban csak élünk és élünk, de őrizni nem őriztük azt. Önmagunkat megvizsgálva meg kell vallanunk, hogy őseink, de különösen mi, ma élők, rövidlátóan, mondhatni vakon, sodródtunk és sodródunk a végzet felé, anélkül, hogy Istenünk törvényeire, szavára jobban odafigyeltünk volna, Isten üzeneteit megértettük volna. Kérjük, hogy Istenünk adjon elég erőt nekünk arra, hogy azokat a csapásokat, amelyek őseink és saját bűneink folytán hamarosan ránk zúdulnak, legyen erőnk elviselni. Bizalommal fordulunk Istenünk felé, reménykedve abban, hogy megadja számunkra azokat a lehetőségeket, amelyeket felismerve és kihasználva kilábalhatunk civilizációnk válságából. Nem számíthatunk arra, hogy a válság – valamilyen csoda vagy hatalmas szerencse folytán – egyszerre csak megoldódik, anélkül, hogy különösebb erőfeszítést tettünk volna. Ébernek kell lennünk ahhoz, hogy Isten intéseit megfelelően fogadjuk és valóban az ő útjain járassunk.

Nem túlzás leírni, hogy a 21. század az emberiség történetének egyik legválságosabb szakaszát hozhatja el. A világ rohamosan növekvő népessége kénytelen lesz szembenézni azzal, hogy a bolygó energia- és egyéb

forrásai kimerülőben vannak és képtelenek az egyre növekvő emberi szükségletek fedezésére. A történelem során számos társadalmat sújtott már ilyen jellegű válság. A 21. században azonban az emberiség egésze lesz kénytelen szembenézni a források szűkösségével és a rohamosan romló egyéb környezeti feltételekkel. A későbbiek könnyebb megértése kedvéért ismerkedjünk most meg egy olyan civilizáció pusztulásával, amelynek összeomlása jól példázhatja, mi várhat az emberiségre, ha a jelenlegi irányzatok tartósak maradnak. A Húsvét-sziget népének tragédiája képszerűen mutatja, mi történhet az emberrel, ha természetes környezetével, erőforrásaival felelőtlenül, rögeszmék rabjaként bánik.

A Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása¹

A Húsvét-sziget területe durván 160 négyzetkilométernyi, minden más lakható szárazföldtől hatalmas távolságokra található. A sziget talaja termékeny, éghajlata szubtrópusi. Felszíne kopár, növény- és állatvilága szegényes, csak a tengerparton álló hatalmas kőszobrok hívják fel magukra a figyelmet. 1722 húsvétján a kietlen, pusztaság földdarabon a felfedezők alig kétezer tengődő őslakost találtak. A szigeten nem láttak egyetlen három méternél magasabbra növevő fát vagy bokrot sem, a növényzet fűfélékből, sásból és páfrányokból állt. Az állatvilág hasonlóan szegényes, a rovarokon kívül egyetlen őshonos szárazföldi állat sem található, nincsenek sem denevérek, sem szárazföldi madarak, sem csigák vagy gyíkok. Az egyedüli háziállat a tyúk. A szigeten történeteket a régészeti feltárások alapján ismerjük, a leletek alapján készített megdöbbentő krónikát nemrég, pár éve közölték. A Húsvét-sziget valaha valóságos földi paradicsom volt, szubtrópusi őserdővel, igen gazdag növény- és állatvilággal. Mivel a szigeten nem éltek ragadozók, a tengeri madarak háborítatlan fészkelőhelyeként szolgált. A polinéziai eredetű telepesek 1600 éve, 400 körül érkeztek a szigetre. Jól boldogultak, a sziget adottságaihoz alkalmazkodó összetett gazdasági, politikai rendszert hoztak létre, fejlett kultúrával rendelkeztek. Vulkanai tufából faragott kőszobraik között vannak 10–20 méter magasak is, a legnagyobb 270 tonna tömegű. Ezeket a kőbányától a tengerpartig sokszor csaknem tíz kilométer távolságra kellett szállítaniuk. Pálmafák törzsein görgetve, kötelekkel húzták őket. A köteleiket egy, a szigeten őshonos fa rostjaiból készítették. A gazdag és termékeny szigeten a virágzás korszakában hétezer, egyes becslések szerint húszezer ember élhetett. A pusztulás nem hirtelen következett be. Kb. 800 környékén kezdték irtani az őserdőt, a fa eleinte főleg kenuk építéséhez és tűzifának kellett. A kőszobrok 1200–1500 között készültek. A görgetésükhöz használt pálmafa nem sokkal 1400 után végleg kiveszett a szigetről. A kötelek készítéséhez használt fa is kihalt, az utolsó, hírmondó példány a 20. században pusztult ki. Mivel csak a Húsvét-szigeten őshonos fáról van szó, mára már csupán a botanikus kertekben van belőle. A 15. századra nemcsak a pálmafák lettek oda, hanem letarolták az őserdőt is. A szigetről szinte az összes fa eltűnt. Nem tudtak újabb kenukat sem készíteni, az étrendből ettől fogva hiányoztak a nyílt tengeren fogott halak és delfinek, amelyek addig a szigetlakók táplálékának fő fehérje forrását szolgáltatták. Kiveszett az összes őshonos szárazföldi madár, a tengeri szárnyasok jó része is eltűnt. A szigetlakók ételmét ezek után a mezőgazdasági termelés adta. Húsként ott volt a szigetlakók által hozott tyúk.

A termékeny földeket gyorsan pusztította az erózió, a talaj egyre soványabb termést adott. Az emberek éhezni kezdtek. Lázadások törtek ki, elsöpörték a vezető rétegeket, az arisztokráciát, a papságot. Felbomlott a rend, a nagycsaládok egymásnak estek, tombolt az erőszak. Az éhező emberek megették mindent, amit lehetett, ráfanyalodtak a patkányokra is, majd elterjedt az emberevés.

Voltak olyan, nagyjából a húsvét-szigeti viszonyokkal rendelkező, szintén polinéziai hajósok által benépesített szigetek, ahol valóban paradicsomi körülményeket találtak a felfedezők.² Tehát nem szükségszerű az, hogy egy civilizáció elpusztítsa önmagát. A Húsvét-sziget társadalma mai szóhasználattal jóval fejlettebb volt, mint más, a természettel összhangban élő szigetlakó társadalom. A Húsvét-szigeten magasabb szintű volt a munkamegosztás, ott az emberek jóval többet dolgoztak, mint a paradicsomi körülmények között élők, így a ma oly divatos fogalom, a GDP is sokszorosa lehetett annak, amit a természetnek megfelelően élő társadalmakban számolhatnánk. Ez arra utal, hogy bánjunk óvatosan a társadalom fejlettségének és a társadalom teljesítményének fogalmával.

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, miért nem tudták a húsvét-szigetiek abba hagyni az őket éltető természetes környezet pusztítását. Kb. 300 szobrot állítottak fel a tengerparton, további 700 kolosszus befejezetlen maradt. Úgy tűnik, az utolsó fatörzsig folytatták az öngyilkos munkálatokat, mert vagy félkészben hagyták ott a szobrokat a kőbányában, vagy a vontatásuk szakadt meg hirtelen. Pedig a favágások miatt jól láthatóan pusztult az őserdő, nyilvánvaló lehetett, hogy nagy baj van, de nem tudtak megállni. Miben reménykedhettek a Húsvét-sziget lakói? Talán abban, hogy a szobrok elnyerték a felsőbb hatalmak tetszését és az égiek majd valamiképpen megmentik őket. Vagy az is számíthatott, hogy ha leálltak volna a szobrok készítésével és szállításával, az hatalmas munkanélküliséggel és így a társadalom rendjének felbomlásával járt volna együtt. A vezető rétegeknek, a papoknak és a törzsfőknek ekkor el kellett volna ismereni, hogy hosszú időn át rosszul vezették a népet.

Választ kell adnunk, másként nem tehetünk

Világunk mai állapota olyasféle lehet, mint amilyen a Húsvét-szigeté volt a szoboremlések fénykorában. Globális környezeti válság, nyersanyag- és főleg energiaválság fenyeget bennünket. Civilizációnk hamarosan végveszélybe kerülhet. A Húsvét-sziget lakói az összeomláskor nem tudtak elmenekülni, nekünk sincs hová menni. A példátlan kihívás gyors választ követel, pár évtized múltán, ha így folytatjuk, már jóval kisebbek lehetnek az esélyek valamiféle átmenetre. Ahogy a Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása és a hasonló természeti viszonyok között paradicsomi módon élők példája is mutatja, civilizációnk válságának oka alapvetően szellemi eredetű. Azaz nem elrendelt, hogy az emberiséget a 21. században apokaliptikus összeomlás sújtja. Az ember nem egyszerűen egy kivételesen okos állatfaj, amely felemészte környezetét forrásait, elpusztul. Fel kell tárnunk, milyen szellemi útvesztés vezetett a környezeti és civilizációs válsághoz és megvilágosodva meg kell keresnünk, mit csinálhatunk, hogyan tehetjük fenntarthatóvá civilizációnkat. A civilizáció fenyegetettségének dolgában a kereszténységnek állást kell foglalnia. Mint látni fogjuk, a szellemi válság gyö-

kereinek feltárása elsősorban a vallásos, a bölcsező gondolkodás feladata és ez adhat útmutatást a tudományos gondolkodás számára, hogy mit tehetünk az emberiség túléléséért. A protestáns gondolkodás számára, amely alapvető jellemzőjének tartja, hogy állandóan vizsgálódik és keresi az Írásnak a mához szóló üzenetét, különösen fontos, hogy megfelelő választ adjon arra, ténylegesen mi okozta a modern ember szellemi el-tévelyedését. Ez már csak azért is lényeges, mert, mint tárgyalni fogjuk, a keresztény nagyhatalmak a történelem során komoly szerepet játszottak abban, hogy civilizációnk a jelenlegi válságos helyzetbe jutott. Természetesen a keresztény gondolkodásnak meg kell fogalmaznia azt is, hogyan viselkedhet, miként gondolkodhat a mai ember, miközben az emberiség egésze a végromlásba sodródik. Az értekezésben először röviden áttekintjük, milyen módon használja az ember az értelmét, majd a vallásos világszemlélet alapvető jellemzőivel foglalkozunk. Ezután tárgyaljuk, mennyire meghatározó a vallások szerepe az emberi gondolkodásban, civilizációk létrejöttében és fennmaradásában. A civilizációs válság környezeti, gazdasági és egyéb tüneteinek ismertetése után vázoljuk, honnan eredhet a mindezeket előidéző szellemi válság. Ezután megkísérlünk választ keresni arra, miben kell megváltoznunk, mire kell figyelnünk, majd vázoljuk, milyen gazdasági, politikai átalakulások útján oldhatjuk meg a civilizációs válságot legalább itt, Európában.

Az emberi értelem használatának módjairól

Az emberi civilizáció fejlődésének meghatározó tényezője, miképpen használja fel az ember az értelmét. Látni fogjuk, hogy ez a vallásos gondolkodás számára is kulcskérdés.³ Az értelmes ember a világ rendjét észelve lett annyira sikeres, vált a bolygó urává. A rend felfedezése mintázatok felismerését jelenti. Az ember a talált mintázatokat elraktározza az emlékezetében és az újabb észleléseit a már ismertek alapján rendszerezi, értelmezi. Keresi, mi a közös a mostaniban és a régiekben, milyen újabb kapcsolatokat lehetne találni a dolgok között. A nagy kérdés az, milyen erősen függnek össze a világ dolgai. Ha a kölcsönhatások nagyon erősek, akkor egyiket sem lehet a többitől függetlenül vizsgálni. A bölcsesség és az okosság az emberi értelem használatának két módszeréhez köthető. Hogy melyikhez érdemes folyamodnunk, az mindig attól függ, mennyire nagy az a terület, amivel éppen foglalkozunk. A bölcsesség a világ dolgait, jelenségeit a tapasztalatok összessége alapján igyekszik értelmezni. A bölcs azt keresi, hogy amit vizsgál, ahhoz hasonló hol fordult már elő korábban a történelem során, mikkel vehető össze, mi lehet a mostaniban a közös a már ismertekkel. A bölcs képzelőerejének felhasználásával hasonlóságokat keres és ezekre alapozva mond ítéletet valamiről. A véleménye éppen ezért sokszor nehezen érthető, nem is mindig elég világos az, mit miért mond, sőt sokszor az sem nyilvánvaló, hogy mit is akar kifejezni. A bölcs által mondottak elfogadhatósága nem véleménye bizonyíthatóságán, hanem a bölcs elismertségén, tekintélyén nyugszik, azon, hogy korábbi mondásai, előrejelzései az idők folyamán mennyire állták meg a helyüket. Az okosság az adott dolgot, jelenséget önmagában igyekszik megvizsgálni, megérteni. Ennek az a feltétele, hogy a vizs-

gálandót a világ egyéb hatásaitól el lehessen szigetelni. Ha ezt megtehetjük, akkor a viszonylag egyszerű rendszert pontosan meghatározva, megmondva, hogy mi alatt mit értünk, logikusan, ok-okozati összefüggésekben gondolkodva feltárjuk a rendszer jellemzőit. Az okos gondolkodás, ha a vizsgált dolog valóban leegyszerűsíthető és a világ többi dolgától elválasztható, nagyon hatékony és eredményes. Az okosság elveti a tekintélyt, számára csak a tiszta érvelés a mérvadó. Az okos ellentéte a buta, aki nem tudja a lényeges dolgokat a lényegtelenektől megkülönböztetni, és nem képes összefüggéseket átlátni. A bölcs ellentéte a bolond, aki nem ismeri fel, hogy a vizsgált dolgok mennyire összetettek, és – tekintet nélkül mások tapasztalataira, figyelmeztetéseire – ragaszkodik a túlzott egyszerűsítésekhez. Míg a bölcsesség általában együtt jár az okossággal, az okos bizony lehet egyúttal bolond is, ha rögeszmésen hangsúlyozza saját okosságát és képtelen felismerni a módszerének korlátait. Ha a mindennapokat nézzük, akkor a csak okosan gondolkodó ember jelentős előnyben van a bölccsel szemben. Az okos ugyanis különösebb töprengés nélkül él a lehetőségeivel, felhasználja a rendelkezésre álló eszközöket, és nem vesztegeti energiáját és idejét arra, hogy a távlati következményekkel foglalkozzon. A bölcs viszont gondol a jövőre, a tágabb összefüggésekre is, és ezért a köznapi gondolkodás számára határozatlannak, élehetetlennek mutatkozik. A bölcs gondolkodás hosszabb távon válik kifizetődővé. A vallásos gondolkodás módszere alapvetően a bölcsesség. Ahogy az Írás többször is megfogalmazza, a bölcsesség kezdete az istenfélelem. A vallásos szemlélet óv a világi okosságtól, azaz az első hallásra helyes, ám rövidlátó, öntelt, sokszor nyugodtan bolondnak is mondható érvelésektől. Gyakran megeshet, hogy a kevésbé művelt, ám önmaga korlátait tisztán látó ember helyesen látja az ember helyzetét a világban, miközben a művelt és okos, önmagában bízó értelmiségi rosszul ítéli meg, hogy mi történik körülötte. Ha ezt a fejünkben tartjuk, rögtön jobban megérthetjük Jézus számos cselekedetét, választását és feddését.

A jó és a rossz

Értelmünket használva folyamatosan döntéseket hozunk. A döntések meghozatalakor valamilyen szinten mindig mérlegeljük, hogy jó-e az, amit tenni készülünk. Központi kérdés az ember számára, mi számít a jónak és mi számít rossznak. A vallásos gondolkodás és a filozófusok egyaránt választ kell hogy adjanak erre a kérdésre. Az általunk adott meghatározás⁴ megfelel annak, amit a vallások a jóról és rosszról általában mondanak. A világegyetem fejlődési vonalát tekintve a jót az építéssel, a magasabb szervezettségű, összetettebb létrehozásával azonosíthatjuk. A rosszat a sátán, a mindent szétdobáló, összekeverő, a „diabolosz” testesíti meg, amely egy régebbi, szervezetlenebb állapotba akar visszavetni bennünket. A rosszat, ami az összevisszaságot növeli, általában könnyű elkövetni, meggy az úgymond magától is. A jót, ami viszont a rendezettséget fenntartja és akár növelheti is, nehezebb tenni, mert energiát, munkát kell befektetnünk hozzá. A rossz, a romboló a teremtett és fejlődő világ szükséges része, mert ahhoz, hogy új, teljesebb jöhessen létre, a régi nem maradhat változatlanul, legalábbis részben pusztulnia kell. A rombolást a rossz végzi. A világegyetem fejlődése is határozottan mutatja, hogy a jó a meghatározó, és erősebb, mint a rossz. Hiszen a mai

kozmológia szerint⁵ a világegyetem a hétköznapi nyelven semminek nevezhető fizikai állapotból jött létre és annyira finom, nagyon összetett rendszerek jelentek meg benne, mint az ember, az emberi agy. Közismert tapasztalat azonban, hogy a rosszat sokkal könnyebb észrevenni, mint a jót. A rossz nagyon látványosan, szembeötlően mutatkozik. A WTC ikertornyai hosszú éveken át épültek fel, és a tömeggyilkos merénylet órákon belül törmelékké változtatta őket. A jó, ami az építőnek, alkotónak, gondoskodónak felel meg, csak akkor vehető észre igazán, ha a dolgokat hosszabb távon, folyamatukban láthatjuk. Például az építkezés vagy akár a barátság, a szeretet a pillanat számára is jelent valamit, de igazából csak hosszabb idő után ismerjük fel igazi értékét. Az, hogy az ember jónak vagy rossznak tartja a világot, az életet, civilizációt és történelmet alakító erő.

A rend keresése és a vallás

A természetfölötti felé fordulás igen mélyen gyökerezik az emberben és végső soron két nagyon mély tapasztalatra épül, azoknak az értelmezéséhez köthető.⁶ Az első ilyen tapasztalat szerint a természet és a világ szép, rendezett, harmonikus egészet alkot. Ezt a tudata mélyén mindenki így érzi, aki magzatként és csecsemőként elég szeretetet kapott, így öntudatra ébredése zavartalanul történhetett, mert egy szerető, otthonos világ vette körül. Az ilyen embernek megvan a benső biztonságérzete és otthon van a világban. Egy másik fontos emberi tapasztalat, hogy a bennünket óvó és megtartó rend és annak fennmaradása, például a meleg lakás, a teli éléskamra, a folyamatosan végzett értelmes munka eredménye. Ez a két zsigerinek is mondható tapasztalat ott fészkel szinte mindannyiunk tudata mélyén. A tudat számára ez a két meghatározóan fontos tapasztalat úgy hozható összhangba, ha feltételezi, hogy a világ egészének rendje értelmes tevékenység eredménye, mégpedig egy természet felett álló értelem műve. Ugyanis az anyagi világ egyedüli értelmes lényé az ember, mi pedig jól tudjuk magunkról, hogy a természet rendjét nem mi hoztuk létre, ennek a rendnek csak a termékei vagyunk. A természetfeletti, idegen szóval transzcendens értelem létezésébe vetett hit valamennyi vallás közös jellemzője. A vallások másik alapvető ismérve az embernek a transzcendens előtti meghajlása, a nálánál nagyobb, értelmesebb előtti hódolás. Ez a meghajlás egyben megalapozza az emberlét biztonságát is. A vallásos ember, mivel felfogása szerint egy értelmes világban él, ráébred arra, hogy az ő személyes léte is értelmes. Nem a káosznak köszönheti életét és nem kell attól rettegnie, hogy az bármikor elnyelheti. Nem nyomasztják olyan kérdések, hogy miért is született erre a világra, miért éppen ilyenek az adottságai. Elfogadja magát olyannak, amilyen, a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyené. A vallás egyúttal életének rendjét is szabályozza. A vallásokat az emberiség legősibb és mindmáig leginkább bevált rendszerező és rendteremtő módszereinek tekinthetjük. A természet vak erőtől való félelem, amit a materialista valláskritika a vallás eredetének tulajdonít, csak a benső biztonságérzet nélkül élő emberek vallásos érzésében játszik fontosabb szerepet.

Vallásos és nem vallásos beállítottság

Milyennek lássuk világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, harmonikus, összefüggő egészet képez. Nagyon mélyen gyökerező tapasztalatról van itt szó, ezért a világot nemcsak a vallásos emberek, hanem a materialisták nagy része is szép egésznek látja. A bennünk lévő belső hangot azonban nagyon sokan nem hallják meg. A gyorsuló világban élés sok emberben azt az érzést kelti, hogy a világ nem rendezett egész, hanem kaotikus, azaz a világ folyását nem a harmónia, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. Ezek a változások jót és rosszat egyaránt hozhatnak. Az embernek résen kell lennie, állandóan védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket. Aki a világot kaotikusnak látja, igencsak tevékeny életet él. Állandóan tesz valamit, hogy védje magát és éljen a kínálkozó lehetőségekkel. Elsősorban csak magára tud gondolni, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot rossznak látja, mivel a jót alig veheti észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de a szemlélődésre, hosszabb időszakok áttekintésére nincs ideje és ereje. A jövőre is csak úgy tud gondolni, „ha ezt és azt még most megcsinálom, akkormajd jobb lesz”. Az ilyen ember nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Csak a jelennek élve elpazarolja a világ erőforrásait és így elpusztítja a civilizációt. Mivel a világ káoszát elsősorban az ember és nem a természet okozza, a világot kaotikusnak látó emberek elszaporodása növeli a világ káoszát. A káosz növekedése pedig a civilizáció összeomlásához vezet. A világot szép egésznek tartó ember is látja a világ káoszát, de ezt az egyetemes harmónia részének tartja. Csak olyan veszélyek ellen védekezik, amelyek ellen tényleg védekeznie kell, és az esélyek közül csak azokat használja ki, amelyek összhangban vannak a világ rendjével. Nem hajszolja magát annyira, mint a káoszban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt. Mivel a vallásos ember hisz abban, hogy a világ értelmes alkotás, gondolkodásában meghatározó szerepet játszik a jövőre tekintés. Az isteni gondviselésben bízva az ember sokkal többet tud elviselni, képes sok mindentről, ha csak időlegesen is lemondani. A vallásosság ezért a civilizációt alakító és fenntartó tényező. A gondviselésbe vetett hit egymáshoz is közelebb hozza az embereket, az istenben hívő emberek sokkal inkább tudnak egymásban bízni, mint akik között ez az összekötő kapocs nem működik.

Istenhit és társadalom

A vallások tanításai erkölcsi, később gyakran állami törvénybe foglalt parancsokban rögzítették a közösségen belüli magatartási szabályokat és kapcsolatrendszereket, ugyanígy megszabták a más közösségekhez való viszonyt is. A tanításokat, a követendő parancsokat végül is az határozta meg, hogy az adott vallás miben látta a világ rendjének alapjait, harmóniájának magyarázatát.

Sokistenhit

A többistenhívők számára a természet szent, felsőbbrendű lények, istenek lakhelye. A világ dolgait az istenek személyes döntései irányítják. Ezért a világ megismerhetetlen, kiszámíthatatlan, áttekinthetetlen. Sokfélesége, színessége természetes dolog, nincs rajta sok töprengeni-, megismernivaló. A világot úgy kell elfogadni, ahogy van, nem szabad erőszakosan beleavatkozni abba, ami az istenekre tartozik. Ha összhangban akarsz maradni a világgal, figyelj az őseidre. Ők már megtapasztalták, hogyan kell élni, az ő példájukat kell követned. Az újtól, ki nem próbáltól óvakodni kell, felismerhetetlen veszélyeket hordozhat. A mitikus vallások időszemlélete általában ciklikus. Eszerint a dolgok ismétlődnek, valójában nincs értelme múltról, jelenről, jövőről beszélni. A mitikus vallások, a többistenhitet követő közösségek külső kapcsolatai gyengébbek, társadalmuk ragaszkodnak hagyományaikhoz. A természetet szentségnek tartják, általában megbecsülik. Akik nem, azok nagyjából úgy végzik, mint a Húsvét-sziget népe. Az ilyen társadalmak hosszú évszázadokig, évezredekig alig változnak. A világ megismerhetetlenségének feltételezése, a tabuk létezése kizárta a természettudományok megjelenését. Óriási tudást halmozhatnak fel, ez a tudás azonban csak tapasztalatok gyűjteménye, rendszerezésének elve nem a természeti törvények matematikai megfogalmazására épül. Akármilyen fejlett, gazdag volt is az ilyen társadalom, mérnöki alkotásai nem a természet törvényeinek ismeretén, hanem a tapasztalaton alapultak. Az ilyen társadalmakban élő egyén számára a meghatározó értékek az emberi kapcsolatokhoz, a természethez, a valláshoz, a kultúrához kötődnek. Az anyagiak kevésbé fontosak.

Egyistenhit (monoteizmus)

Az egyistenhit szerint csak egy Isten létezik, aki a világot törvényeivel kormányozza. Ezek a törvények megismerhetőek az ember számára, mivel az ember istenképű, így értelme az Istenéhez hasonló. Isten mint a világ teremtője hozta a törvényeket, és mivel hatalmát semmi sem korlátozza, a világ teljes egészében az ő teremtménye, azaz a világot Isten a semmiből teremtette. A világ története a teremtéstől az utolsó ítéletig tart: üdvtörténet. Az egyistenhit természetszemlélete, a törvényekkel vezérelt világ képe lehetővé tette a természettudományok fejlődését. Az Isten képmására teremtett ember, mivel Istenhez hasonlóan ő is gondolkodik, a természet törvényeit megértheti, felfedezheti. Az egyistenhit hangsúlyozza a világ egységét, azt, hogy van olyan ismeret és tanítás, amelynek tudása és követése mindenki számára javallott. Az egyistenhívő társadalmak ezért a világot befolyásolhatónak, átalakíthatónak tartják. A monoteista társadalom időszemlélete lineáris, a világ a teremtéstől a végítéletig tart. Nem kell annyira félni az újtól, a szokatlantól, ez a világ haladásának velejárója. A monoteizmus a természettudományok megjelenését, a haladásba vetett hitet, a külső kapcsolatok gyakran erőszakos kiterjesztését hozta magával. A monoteista társadalmak ideológiai és területi terjeszkedése, az ezzel járó heves megrázkódtatások az utóbbi kétez év meghatározó jellemzői.

A hagyományos és modern társadalmakról

Egy társadalom életképességét vizsgálva nagyon fontos tényező, hogy vezető rétege miképpen alakulhat ki. A vezető réteg jellege megszabja, hogyan alkalmazkodhat a társadalom a világ változásaihoz. A hagyományos társadalmakban a vallásosság meghatározóan fontos, a társadalmak pedig értékeltűek, az értékek hirdetőinek, tanítóinak tekintélyét állítják a középpontba. Általában van egy, a szellemi vezetést adó, papi réteg, amely nem föltétlenül gazdag, de mindenki tiszteli. A politikai vezető réteg az arisztokrácia, amelybe születni kell. Képességeinket az öröklött tulajdonságok és a nevelés nagyjából fele-fele arányban határozzák meg. Az arisztokrata a lehető legjobb nevelést kapja és így jó vezetővé válhat. A népességnek az arisztokrácián kívül eső része – és ez a túlnyomó rész – eleve ki van zárva a hatalom gyakorlásából, legfeljebb a papi vagy hivatalnoki-végrehajtói rétegbe kerülhet be. Így az adottságaiknál fogva politikai vezetésre termett emberek nagy többsége sem lehetőséget, sem képzettséget nem kap arra, hogy irányítson. Az arisztokrácia által vezetett társadalom az emberek tehetségének csak egy töredékét engedi érvényesülni. Ha az arisztokrácia által vezetett, tekintélyuralmon alapuló társadalmak szellemiségét tekintjük, jellemző az értékekhez, hagyományokhoz való ragaszkodás és a bölcsesség tisztelete. Az önzést és kapzsiságot elsősorban a vallási törvényekre hivatkozva igyekeznek korlátok között tartani. Ezek a társadalmak óvakodnak az újtól, mert attól tartanak, hogy az kiszámíthatatlan következményekre vezethet. Csak olyan változásokat fogadnak el, amelyek illeszkedhetnek a rendszerükhöz. A hatások higgadt kezelésének az az eredménye, hogy a lehetőségeknek csak egy töredékét használják ki. Ezáltal sok mindenről lemaradhatnak, viszont nagyobb az esélyük arra, hogy a fő célt, a megmaradást elérjék. A hagyományos társadalmak békésebb korszakokban megfelelően működhetnek, de a heves változások időszakaiiban – ezeket általában nem ők idézik elő –, könnyen sebezhetővé válnak. Ugyan hatalmas tudást halmoztak fel, jól szervezett, szilárd államokat alkottak, de az utóbbi évezredben a kívülről jövő nyomásnak már nem tudtak ellenállni. Elsősorban olyan helyeken maradhattak fenn, amelyek földrajzilag védettek voltak, mert hatalmas hegységek, sivatagok vagy tengerek övezték őket. A többi területen a gyakori népességmozgás nem tette lehetővé állandóbb társadalmak kifejlődését.

A modern, demokratikusabb berendezkedésű társadalmakat az jellemzi, hogy bennük megvan az a lehetőség, hogy a vezetés a lehető legalkalmasabbak kezébe kerüljön. A demokrácia rendszere, amelyben származásától függetlenül bárki feljuthat a vezetők közé, akkor válik hatékonyá, ha a közoktatás mindenki számára lehetővé teszi a megfelelő tudás és műveltség megszerzését. Elvileg – képességeitől függően – bárki vezetővé válhat. Mivel a hatalomért való szabad versengés és a választások rendszere nem teszi lehetővé, hogy valaki túl hosszú ideig a hatalom birtokosa lehessen, a vezetők a rendelkezésükre álló időszakban igyekeznek a tőlük telhető legjobbat nyújtani. Gyorsan megragadják a kínálkozó esélyeket, elsősorban a jelen gondjaira összpontosítanak, és olyan megoldásokat részesítenek előnyben, amelyek pozitív hatásai gyorsan érezhetőek. Nem vagy alig törődnek a hosszú távú következményekkel. A vallásos szellemiség a modern társadalmakban egyre gyengül, így az értékre való figyelés már alig

jelent gátat a döntéshozatalban. A jelen lehetőségeinek minél jobb kihasználására szolgál a demokráciák működését meghatározó gondolkodási mód, az okosság is. Az okos cselekvés hatékony és gyors, a sikerei nyilvánvalóak. Ha téves volt a cselekvés alapjául szolgáló leegyszerűsítés, a döntés hibája sokszor csak hosszabb idő után derül ki.

A modern társadalmak kialakulása

Azokon a területeken, amelyek jó természeti adottságokkal rendelkeznek és könnyen megközelíthetőek, a hagyományos társadalmak nem maradhatnak meg tartósan. Az állandó népmozgás elsöpri a rugalmatlanul viselkedő társadalmakat. A modern, demokratikus elvekre épülő, gyors alkalmazkodásra képes társadalmak általában ilyen „huzatosnak” mondható övezetekben fejlődtek ki. Az athéni demokrácia és a római köztársaság, majd az első újkori demokratikusabb rendszerek és az Amerikai Egyesült Államok demokráciája a világ történelmét meghatározó tényezőkké váltak. Európában évezredekig fennálló nagy államok nem alakulhattak ki, a népesség vándorlása, a hódító nagy birodalmak ezt nem tették lehetővé. Az állandósult mozgás, a bizonytalanság folyamatos alkalmazkodásra kényszerítette az itt élő népeket. A Római Birodalom bukása után Európa fejlődését a kereszténység szellemiségének és az ókori örökségnek a kölcsönhatása határozta meg. Az elmúlt évezredben az egyistenhívő iszlám és keresztény társadalmak dinamizmusa súlyos feszültségeket gerjesztett. Közben azonban Európa feudalizmusa lassan fejlődésnek indult. A modern társadalmak felé vezető út hajtóereje az emberi gondolkodás fejlődése. A görög demokráciát a filozófia virágzása, a római államot az erős jogérzék, az európai demokratikus fejlődést a természettudományos gondolkodás elterjedése jellemezte. A természettudomány születése, fejlődése egy idő után hatalmas lökésekkel segítette a technika fejlődését. A technikai haladás motorja nem csupán a felgyűlt tapasztalat, hanem az alapvető természeti törvények tudatos alkalmazása. A newtoni mechanika, a hőtan, a kémia, az elektromosságban törvényeinek felfedezése eddig ismeretlen lehetőségeket adott a mérnökök kezébe. Míg a hagyományos társadalmakban a világnézet fékezte vagy meg is akadályozta az új technikai lehetőségek kiaknázását, addig az újkori Európában és az Egyesült Államokban ilyen korlátok nem léteznek. Annyira erős a külső nyomás, hogy az erkölcsi aggályok és egyéb óvatosságra intő megfontolások egyáltalán nem hátráltatják a technika fejlődését, az eredmények hasznosítását: majdnem mindenütt az okosság, a modellező gondolkodás veszi át az uralmat. A bölcsesség pedig mindjobban háttérbe szorul.

A döntéshozók között elterjedt machiavellista gondolkodásmód: módszerei – bizonyos területeken – megnövelték a hatékonyságot. Másrészt a vallásos életben a protestantizmus megjelenése szintén az újat kereső és felhasználó embert bátorította. Míg a katolikus hívek, lelkük üdvéért naponta megküzdve, több időt fordítottak önmaguk belső vizsgálatára, a kiválasztottságukban bízó protestánsok többet törődtek az anyagi világgal. A protestáns vallások szemlélete arra buzdít, hogy minél többet dolgozzunk, tanuljunk, műveljük a tudományt és használjuk a tudomány eredményeit. A protestáns, Isten ingyen ajándékaként, megkapja az örök életet. Azzal pedig, hogy a tudomány és technika segítségével könnyít az életén, megszabadul a bűnbeesés másik következményétől is. Attól, hogy a paradicsomból való kiűzetés után itt a földön fáradt-

sággal, arca verejtékével kelljen keresnie a kenyerét. A protestáns munkájával, a tudomány művelésével is Isten dicsőségét szolgálja. A természettudomány és a technika lehetőségei elkápráztatták az európai és amerikai embert, protestánst és katolikus egyaránt. Önbizalma hatalmas mértékben megnőtt, úgy vélte, mindent jobban tud másoknál. Lenézte, pusztította más földrészek régi nagy kultúráit, s megkísérelte legyőzni a természet – általa vaknak nevezett – erőit. A demokráciák által felszabadított energiák természetszerűen elsősorban a gazdaság, a piac működését élénkítették. Az ember legkönnyebben az érzékei által megragadható dolgok, az anyagiak felé fordulhatott. Azok a társadalmak, amelyek technikai szempontból gyorsan fejlődtek, mindjobban az anyagi javak bővületébe kerültek.

Az ember sikerei, az általa teremtett egyre magasabb szintű rend megrendítette a vallásos világnézet alapvető támaszait. A vallásosság gyengülése nem pusztán a természettudományok sikereivel, az ezekre hivatkozó materializmussal magyarázható, hanem az ember környezetének változásaival is összefügg. Míg a korábbi idők embere a természet szép, harmonikus rendjével szembesült, addig a városiasodás előrehaladtával csupán mesterséges, ill. kaotikus környezettel érintkezik az ember. Például nagyon sok városi ember egész életében sem látta a lenyűgöző szépségű nyári égboltot.⁷ Mivel a vallásosság alapvető forrása a világ egészének rendjével való találkozás, ennek hiányában a vallásosság is nehezebben fogalmazódik meg. Európában és Amerikában a keresztény vallás egyre inkább veszített és veszít befolyásából, bár fogalmi meghatározta, ma is meghatározzák a gondolkodást. A demokráciák történetét az állandó vetélkedés, a darwini verseny jellemzi. A sikertelenebbek lemaradnak, ami azt eredményezi, hogy komoly belső feszültségek ébrednek. A feszültségek kezelésére a hagyományos társadalmakban kipróbált módszerek vannak, használatuk jellemzi a lassabban, szerves fejlődés útján kialakult demokratikus társadalmak, mint Svájc életét is. Újkeletűbb demokráciákban azonban a villongások gyakoribbak, az összezördülések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Mivel a demokráciákban élők hamar rájöttek arra, hogy a felgyülemlett agressziót érdemesebb kifelé fordítani, és persze így külső forrásokhoz is lehet jutni, egyes demokratikusabb berendezkedésű országok hódításai a világpolitikát meghatározó tényezőkké váltak. A diadalmas demokráciák gyorsan legyengítették és elsöpörték a hagyományos társadalmakat, gyarmatosították, majd a 20. század második felében egy olyan világgazdasági rendszerbe tagolták be őket, amelyben csak a hatalmi helyzetben lévőknek van esélyük a sikerre.

A világ helyzete a 21. század elején

Mára a történelem eléggé világosan mutatja, hogy a demokratikus hatalmak a jelen gondjait úgy kezelik, hogy nem törődnek a jövővel, az utánunk következő nemzedékekkel. Ha ez a kérdés felvetődik, általában az a válasz, hogy elődeink sem gondoltak ránk, mégis milyen jól megvagyunk, és az a világ rendje, hogy minden nemzedéknek megvannak a maga feladatai. A mai megoldások azonban jóval súlyosabb későbbi gondok forrásaiá válnak. Például az öntözéses gazdálkodás mai mértéke miatt a talajvíz

szintje világszerte rohamosan csökken. Az Egyesült Államok déli államai alatt húzóóó hatalmas föld alatti vízkészlet szintje például évente kilencven centiméterrel csökken, mivel tizenháromszor annyi vizet szivattyúznak ki belőle, mint amennyi természetes módon pótlódik. Hasonló mértékű rablógazdálkodás folyik a vízzel Kínában, Indiában és sok más helyen is. A mai társadalmak jóléte azon alapul, hogy felélik utódaik örökségét.

Környezeti és energiaválság

A civilizációnkat fenyegető környezeti válság alapvető oka az, hogy a jelenlegi termelési rendszerek, a fogyasztás mértéke nem egyeztethető össze a természet rendjével. A természet és a bioszféra körfolyamatok összjátékára épül, gondoljunk például a víz és a levegő vagy a szénvegyületek körforgására a természetben. A jelen emberi tevékenysége nem illeszkedik ehhez az alapvető rendhez. A civilizációs tevékenység jellegét most az határozza meg, hogy nyersanyagból szemetet állít elő, vagyis a folyamat egyirányú. Eddig is csak azért tehette az ember mindezt, mert korábban még viszonylag kevés anyagot mozgatott meg. Az utóbbi kétszáz évben azonban az emberiség olyan tömegű nyersanyagot használt fel és annyit szemetelt, hogy az emberi tevékenység már a bioszféra alapvető körfolyamatait is veszélyezteti. A természetes körfolyamatokba való emberi beavatkozás két ismert következménye az ózonréteg sérülése és az üvegházhatás növekedése. Ezek és sok más hasonló jelenség a civilizáció teljes pusztulásának képét vetítik elénk. Természetes környezetünk viharos gyorsasággal pusztul.⁸ A fajok sokfélesége félelmetes mértékben csökken, elsősorban az erdőirtások miatt. A világ harminc év alatt erdőterületeinek 12%-át elvesztette, gondoljunk most arra, mivel járt a hűsvét-szigetiek erdőirtása. A növényfajok negyedét, egyes becslések szerint közel a felét a kipusztulás veszélye fenyegeti. A levegő és a vizek szennyezése, környezetünk mérgezése mai jelenség, a csak kőszerszámokkal rendelkező hűsvét-szigetiek nem jutottak el ideig. Amíg a környezetrombolás hatása évtizedek során válik egyre fenyegetőbbé, az erőforrások felelőtlen pazarlása miatt – amit a globalizáció csak serkent – máris mély válságba jutottunk. A tengeri halászat hozama a túlhalászás miatt vérszen csökken. Az Atlanti-óceánban a tőkehal fogások hozama harminc év alatt (1972–2002) csaknem a nyolcadára zuhant vissza. A világ mezőgazdasági termelése lehetőségei határára ingadozik. Civilizációnk részben azért válik kiszolgáltatottá, mert az olaj- és gázkitermelés mostani szintje már nem tartható fenn. Ami az olajat illeti, ha kibányásztuk a kitermelhető készletek felét, akkor a második felét műszaki okokból egyre nehezebb a felszínrehozni.⁹ Ma már itt tartunk. Mértékadónak tekinthető előrejelzések szerint a világ olajtermelése pár évi ingadozást követően 2008-tól kezdve évi 2–3%-kal csökkenni fog. Egyre kevesebb ország lesz képes olajat exportálni. A földgáz-készletekkel jobban állunk, de a húszas-harmincas évekre egyszerűen elfogyhatnak. A földgázmezők kimerülése – nem úgy, mint az olajmezőké – hirtelen folyamat. Az észak-amerikai földrészt pár éven belül hatalmas földgázválság fenyegeti, mivel országai már csaknem kimerítették saját készleteiket. A földgáz csak cseppfolyós állapotban importálható, ami nagyon költséges eljárás. A fosszilis tüzelőanyagok egyre gyorsabb felhasználásával a fogyasztói civilizáció saját létalapját számolja fel. A munka termelés-

kenységének magas szintje a felhasznált nagy mennyiségű energián alapul. A mai mezőgazdasági termésátlagok fedezete a kívülről bevitt, hatalmas mennyiségű energia, neki köszönhető, hogy a termésátlagok két-háromszorosukra növekedtek. Találó a mondás, miszerint a mai mezőgazdaság a termőföldet arra használja, hogy a kőolajat élelmiszerré alakítsa át. Az Észak-Koreában pusztító borzalmas éhínség jól példázza ezt. Az ország nagyüzemi mezőgazdaságát a szovjet és kínai szállítások éltették, a Szovjetunió olcsó olaj-, Kína kedvezményes energia- és műtrágyaszállításokkal igyekezett megtartani Észak-Koreára gyakorolt befolyását. A Szovjetunió szétesése után a szovjet–kínai versengés megszűnt, az oroszok nem adtak több olajat és a kínai kormányzat ezután már csak dollárért volt hajlandó szállítani. Észak-Korea energiagazdálkodása és mezőgazdasága ezek után összeomlott. 1998-ra a nagyüzemi gépezetnek már csak ötöde volt működőképes, a szükséges műtrágyának is csak alig ötödét tudta az ország előállítani, és így a termésátlagok az évtizeddel korábbiak a 40%-ára estek vissza. Mára emberek milliói estek az éhínség áldozatául. Ha így folytatódik, a pusztulás addig tart, amíg a lakosok száma a hagyományos mezőgazdasági termeléssel eltartható értékre nem csökken. Mivel jelenlegi tudásunk szerint nem áll rendelkezésünkre az olajhoz és földgázhoz hasonló, hatalmas bőségben áradó energiahordozó, a világ népessége 20–30 éven belül csak a hagyományos módon termelhető mezőgazdaság terményeire számíthat. Az olaj- és földgáztermelés csökkenése oda vezethet, hogy földrésznyi területek, a világ lakosságának nagyobb része Észak-Korea sorsára jut.¹⁰ Civilizációnk amiatt is fenntarthatatlan, mert a világ forrásainak több mint 80%-át a világ népességének kevesebb mint 20%-a használja fel. A hatalmas egyenlőtlenségek olyan feszültségek forrásai, amelyek egyre nehezebben kezelhetők. Az energia legnagyobb pazarlója kétségtelenül az Egyesült Államok, amely a bolygó kőolajtartalékainak csupán 2%-a fölött rendelkezik, de a világermelés 25%-át fogyasztja el. Mivel az amerikai életmód, a településszerkezet, a munka- és bevásárlási lehetőségek és sok más is teljesen a személygépkocsi használatának a függvénye, az USA kormányzata, maga mögött érezve az amerikai nép nagy többségének támogatását, mindent megtesz azért, hogy az USA ne szenvedjen hiányt kőolajból. Az USA erőszakkal fenyegetőző politikája arra vezethet, hogy az energiaválságot nem tudjuk szelídebb eszközökkel, energiatakarékossággal, a termelési rendszerek átalakításával kezelni. Ehelyett a világ az egyébként is szűkös forrásokat háborúskodásokra pazarolja el és a káoszba zuhanhat.

Az ember válsága

Miközben a fogyasztói társadalmak polgárai anyagiakban soha nem látott gazdagsággal dicsekedhetnek, életük minősége egyáltalán nem kielégítő. A mai lélektani, boldogságot kutató vizsgálatok eredményei is alátámasztják az ősi tapasztalatot, hogy az ember ne a gazdagságtól várja a boldogságot. Csíkszentmihályi¹¹ eredményei szerint az ember akkor érzi magát igazán jól, ha képességeinek megfelelően tölti az idejét. Mind az unalom, mind a szorongás rengeteg energiát emészt fel, ha viszont az ember kihasználhatja tehetségét, akkor szinte repül az idő, annyira jól érzi magát, hogy észre sem veszi az idő múlását. Embere válogatja, ki mivel tudja magát ilyen szépen lekötöni. Lehet az ilyen tevékenység a hegymászás, a zenélés, a barátkozás, a gyermeknevelés, a

tanítás vagy a szakképzettség szerinti munka. A szociológiai vizsgálatok szerint¹² az anyagiak csak addig kellene a boldogsághoz, amíg a legalapvetőbb élettani szükségleteinket kielégítjük. Ha már van mit enni, inni, mit felvenni, hol lakni, onnan kezdve az emberi boldogság főként a szellemi értékektől függ, leginkább az emberi kapcsolatoktól. Az emberi kapcsolatok mellett még sokat számít a természethez, a zenéhez, az olvasáshoz, általában a kultúrához való viszony.¹³ Ezért a szegény ember is lehet boldog és a gazdag ember is boldogtalan. A fogyasztói életvitel, amely három jelszó köré rendezhető, miszerint tedd-vedd-edd¹⁴, végső soron mélyen embertelen, felelőtlen és pusztulásba visz. A fogyasztói társadalom a tömegtermelésre, a szükségletek uniformizált kielégítésére épül, és ezért az emberi munka is egyre gépiesebbé válik. Ezért az embereknek csak egy kis része végez olyan munkát, amelyet ténylegesen élvezni tud, a nagy többség csak robotol. A gépies, örömtelen munkában megfáradt emberek képtelenek arra, hogy a szabadidejüket, már ha van, olyan tevékenységgel töltsék ki, amely megfelelő lehetne számukra. Nem tudják élvezni a javaikat, hiába van nagyon sok mindenük. Ezért a fogyasztói társadalom polgárainak nagy többsége boldogtalan. Tömegessé válnak az olyan betegségek, mint a depresszió, az anorexia, a bulímia és mások, amelyek erősen köthetők az egyén szellemi válságához. Továbbá egyre többen betegednek meg attól, hogy túlságosan tápláló ételekből túl sokat fogyasztanak. A természetes környezet lerontása, a számos természetidegen, szennyező anyag jó néhány olyan, immunrendszerünk túlterhelésén alapuló betegséggel sújt bennünket, mint az allergia, az asztma és számos rákbetegség. Jóérzésünket az is rontja, hogy tudhatjuk, a fogyasztói társadalom gazdagsága nemcsak a jövő felélésén, hanem számos ma élő ember nyomorúságán is épül. A csak a jelenben való gondolkodás társadalmat, természetet pusztító jellegére talán a legszemléletesebb példázat a közlegelők pusztulásának története.¹⁵

A közlegelők pusztulása

Tegyük fel, hogy a községnek van egy legelője, amely száz tehenet képes eltartani, és a községben élő száz gazda mindegyike egy-egy tehenet hajt ki a legelőre. Ha ezen a legelőn száz vagy kevesebb tehén legel, akkor a legelő ép marad. Az egyik gazda azonban, hogy nagyobb haszonhoz juthasson, még egy tehenet csap ki a legelőre. Jól jár, mert ugyan így egy tehenre kevesebb táplálék jut, de ez a szám annyira kicsi – amit eddig százfelé osztottak szét, azt most százegyfelé kell osztani –, hogy szinte észre sem vehető. Ezért az ő haszna nem az egy tehén, hanem két tehén eladásából származik. Ezt a lehetőséget, az első gazda példáját követve, mások is kihasználják és nagyobb haszonra tesznek szert. A két tehenet kihajtó gazdák számának növekedésével azonban a többiek már érezhetően rosszabbul járnak, mert a tehenüknek egyre kevesebb táplálék jut, kevesebb tejet fejnek, a jószágok soványabbak lesznek. Ezért, hogy elkerüljék a nagyobb veszteséget, ők is újabb teheneket hajtának ki a legelőre. A legelő füve azonban nem bírja az egyre erősebb legeltetést, és a gyeper eltűnik. A tehenek után kapott jövedelmet valamennyi gazda elveszti, mindnyájan tönkremennek. Ez a példa jól mutatja, miért kell gátat szabni a csak a pillanatnyi érdeket néző piac növekedésének. Ez esetben a közlegelőt a faluközösség határozata óvhatja meg, amelyik kimondja, hogy

a település jövője érdekében az adott területen tilos száznál több tehenet legeltetni. Világméretben például a levegő és a vizek szennyezése, az óceánok halállományának túlzott halászata feleltethető meg a közlegelőknek.

A piac terjeszkedése és a szellemi válság

Civilizációnk válságának oka a piac társadalmat és környezetet elemésztő hatása, ami azzal magyarázható, hogy az ember nem áll ellen a piaci növekedést mozgató erőknek. Ezért nem maguk a piaci eszközök, hanem az ember a felelős. A civilizációs válság háttérében így az ember szellemi válsága áll. A piaci terjeszkedés, az általa okozott civilizációs válság és a mögöttük álló szellemi válság egymást erősítő tényezők. A picosított civilizáció közelgő összeomlását nem csupán a nyersanyagok vészes fogyása, a szennyeződés mértéke, hanem a szellemi javakhoz való viszonya is mutatja. Bármely nagy kultúrában, amely hosszabb időn keresztül fent tudta magát tartani, a szellemi értékek felé fordulás és az anyagiakban való mértékletesség a megmaradás alapvetően fontos tényezője volt. A szellemi értékek semmibevétele, hogy csak a készpénzre váltható javak számítanak, a civilizáció bomlásaként értékelhető. Egy civilizáció csak addig virágzik, ameddig a szellemi értékek az elsődlegesek. Az egyénnek el kell tölteni valamivel az időt, le kell kötnie magát, fontosnak, értelmesnek kell, hogy érezze saját létezését, tevékenységét. Ha az időt és energiát egyaránt komolyan lekötő szellemi értékek megrendülnek, az emberek figyelme az anyagiak felé fordul. Korunkban az anyagiak felé fordulás főként a megfeszített munkában jelenik meg. Az emberek nem azért dolgoznak annyit, mert a pénzre feltétlen szükségük van, hanem azért, mert másra már nem is nagyon alkalmasak, csak a robotolásra. Ha egyre több ember egyre többet dolgozik, a gazdaság megerősödik, egyre meghatározóbbá válik. A szellemi területekre egyre kevesebb idő és energia jut, a gazdaság mindenhatóvá válik. Miközben a javak egyre nagyobb bőségben állnak rendelkezésre, az embereknek egyre kevesebb ideje jut a javak élvezésére, mert mindenki egyre jobban siet. A rohanás egyre fokozódik, a megszerzett javakkal már nem tudnak mit kezdeni. Közben az emberek egyre műveletlenebbekké válnak, a gyerekekre egyre kevesebb figyelem jut. Végül is a gazdaság sem növekedhet a végtelenségig, forrásait kimerítve összeomlik. Ez már a civilizáció vége. Ha az ember a képességeit elsődlegesen az anyagi javak gyűjtésére, halmozására használja, akkor nem él adottságainak megfelelően és életmódja rombolja természetes környezetét. Ekkor azonban, mint a természet rendjétől idegen elemnek, pusztulnia kell. Nem csupán azért, mert elpazarolja az energiát, a nyersanyagokat, szennyezi a környezetet. Hanem azért is, mert az ilyen emberek a többi embert, saját gyermekeiket is elsősorban a pénzhez mérik. A gyermeket nem mint új és megismételhetetlen esélyt, isteni ajándékot tekintik, hanem mint gazdasági tényezőt: költséges dolog, ráadásul a személyes szabadság és érvényesülés korlátja. Úgy vélik, nincs rá túl nagy szükség: ezért a társadalom gyorsan elöregszik és eltűnik.

A posztmodern gondolkodás mint a szellemi válság betetőződése

Korunk eszmevilágának meghatározó eleme az ún. posztmodern gondolkodás, ami az értékelvű emberi viselkedés visszaszorulásának talán már utolsó állomása. Az utóbbi száz évben, ahogy az emberek egyre többet és messzebb utazhattak és utaznak, számos kultúrával, vallással, gondolkodásmóddal ismerkedhettek meg. Szembesültek azzal, hogy a különböző vallások egyes tételei ellentmondhatnak egymásnak, a kultúrák más és más értékeket részesíthetnek előnyben, ami az egyik gondolkodásmód szerint erény, azt a másik esetleg nem becsüli semmire. Az egyre szorosabb szellemi kölcsönhatások sokasága felvetette a kérdést, vajon melyik kultúra, vallás, gondolkodásmód a helyesebb, az értékesebb, milyen utat kellene választani az egyre inkább egymásra utalt embereknek, népeknek, országoknak.

Az egyes kultúrák, vallások, civilizációk összehasonlító elemzése arra az eredményre vezetett, hogy minden vallás, kultúra, civilizáció önmagában véve teljes egészet alkot és mindegyik értékesnek tekinthető, valójában egyiket sem tüntethetjük ki a többiekhez képest. A különböző kultúrák jellegzetességei, értékei, fogalomrendszerei a történelmi fejlődés során alakultak ki. Ebből a felismerésből a posztmodern filozófusok azt a következtetést vonták le, hogy valójában minden fogalom, kifejezés, állítás egyedül a történelmi fejlődés eredménye. Tovább vive a gondolatmenetet, rámutattak arra, hogy nincsenek tökéletesen helytállóknak, igaznak mondható, abszolút értékek, minden csak egy adott közegben értelmezhető, alkalmazható. A végsőig vezetve az eszme-futtatást, kijelentették, hogy a világ, amiről beszélünk, csak egy látszólagos, virtuális világ, amelyet – történetileg kialakult fogalmainkkal – magunk alkottunk meg. Ezért a filozófia feladata csupán a fogalmak – mint történetileg kialakult nyelvi kifejezési formák – elemzése. A posztmodern gondolkodás minden alapvetőnek tekintett értékről kimondja, hogy csak viszonylagos és ezzel sérti, rombolja ezeket az értékeket. A rombolást pedig azzal indokolja, hogy az emberek elsősorban különböző vallási és kulturális ballasztjaik miatt nem férnek meg egymással, gondoljunk most az északír válság-gócra, a csaknem azonos nyelvű, ám különböző vallású és kultúrájú délszláv népek feloldhatatlannak látszó ellentéteire, pusztító háborúira. Ezért a posztmodern szerint a hagyományos értékeket, a vallást, a kultúrát el kell vetni, hiteltelenné kell tenni. Meg kell tőlük szabadulni, illetve meg kell tőlük szabadítani másokat is. A posztmodern nemcsak rombol, hanem teremt is, méghozzá olyan világot, amelyet éppen el tudunk képzelni, amilyen úgymond jólesik, tetszik nekünk. A posztmodern gondolkodás arról beszél, hogy fogalmakat, értékeket alkothatunk, ezeket a fogalom- és értékalkotó folyamatokat ismételve pedig elérhetjük azt, hogy az általunk és önmaguk által teremtett dolgokat az emberek megszokják, elfogadják és ezek szerint fognak élni, gondolkodni. Gondoljunk a politikailag korrektnek minősülő szóhasználatra – egyik legismertebb példája nálunk a roma –, amelynek segítségével emberi közösségeket sújtó előítéletektől szabadulhatunk meg, legalábbis egyesek ebben reménykednek. A posztmodernség legfontosabb lehetőségeit a média kínálja, amely a televíziót, rádiót, a sajtót, általában a tömegkommunikáció eszközeit foglalja magában. Kialakultak és rohamosan fejlődnek az emberek áthangolásának, átgyúrásának módszerei. A reklámozás mai eszközei a posztmodern kor jellegzetes termékei. Természetesen nemcsak

az emberek fogyasztói szokásait lehet irányítani, befolyásolni lehet életmódjukat, közösségi életüket, politikai állásfoglalásaikat, a választásokon leadott szavazataikat is. A média posztmodern elveket valló alakítói egyenesen az általuk teremtett virtuális valóságról álmodoznak, arra építve, hogy az állandóan a tévékészülékek előtt ülő emberek előbb-utóbb olyan fogalmak, elvek szerint fognak élni és gondolkodni, amelyeket a tévé véleményalakító személyiségei sugalmaznak számukra, sulykolnak beléjük. A hagyományos értékeket szétromboló, elseprő és helyettük újjal kísérletező posztmodern civilizációnk válságát, átmeneti korszakát kísérő jelenség. A modern korban a hagyományos társadalmak, erkölcsi rendszerek felbomlottak, az isteni rend szerint való élés eltűnőben van, ahogy a bomlás észlelője, Nietzsche kifejezte: „Isten halott”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szilárd vallási, erkölcsi elvek nem is létezhetnek. A posztmodern alapfeltevés, az abszolút értékek hiánya, vitatható. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben a posztmodern filozófia komoly támadásokat intéz a természettudományos módszer, a természettudomány ellen.¹⁶ Érthető, ugyanis a természettudomány a maga pontos és jól kidolgozott módszereivel számos abszolútnak, öröknek, univerzálisnak és elkerülhetetlennek tekinthető dolgot talált a természet kutatása során, és ez nincs ingyére a mindennek viszonylagosságát, történetiségét hirdető posztmodernnek. A természet abszolút mennyiségei, alaptörvényeken alapuló rendje, harmóniája is mind arra utalnak, hogy a posztmodern gondolkodás alapvetései kétes értékűek.

Társadalmi válságok

Az ép társadalmat az önszerveződés jellemzi.¹⁷ Az önszerveződés egyik alapfeltétele az emberek közötti kapcsolatrendszerek léte, azok zavartalan működése. Az önszerveződés zavarai egyben társadalmi válságok jelei. Ha az önszerveződés feltételei sérülnek, akkor a társadalom egyedekre eshet szét, és az atomizálódott társadalom vezetését könnyen megszerezheti valamilyen kisebb csoport. Az ilyen módon vezetett társadalom összeomlása csak idő kérdése. A mai társadalmakat szűk csoportérdekek alapján kétféle módon lehet vezetni. Mindkét módszer alapja az emberek közötti bizalmatlanság, érdektelenség, fásultság és közömbösség kihasználása. Ily módon ugyanis a társadalom védtelen egyénekre bomlik. A bizalmatlanságot gerjesztő egyik módszer a terroron, a megfélemlítésen alapul. Ez a diktatúra, amelynek meghatározó intézménye az embereket megfélemlítő, gyanakvóvá tevő titkosrendőrség.¹⁸ Az ilyen rendszer szépirodalmi ábrázolásai közül George Orwell 1984 című regénye a legnevezetesebb.

A másik módszer napjainkban kezd kiteljesedni, az előképe A. Huxley *Szép új világ* című regényében található. Itt az emberi bizalmatlanság, érdektelenség az információ ömlesztésével érhető el. Persze, az információt a megfelelő csoportérdek szerint kell tálalni, és arra kell figyelni, minél bőségesebb legyen. Az emberek nagy többsége, ha eléggé tudatlan és műveletlen, úgysem tudja belőle kihámozni, valójában miről is lehet szó. Vagy azonosul a vezetéssel és vakon követi, vagy gyanakvóvá, bizalmatlanná és fásulttá válik. Mindkét esetben azt lehet vele csinálni, ami éppen szükséges: az emberek a megfelelő propagandával nagyon könnyen irányíthatók. Az állandóan sulykolt rövid jelszavak hamarosan gondolkodásuk részévé válnak, anélkül hogy ezt maguk

észrevennék. Ha valaki fel akarja világosítani őket, eleve bizalmatlanul és közömbösen fogadják. Amikor a piaci szempontokat figyelembe vevő oktatás bevezetéséről hallunk, ez is annak a jele, hogy a piac terjeszkedése elől el akarják hártani azt a veszélyt, amit a gondolkodó, önálló mérlegelésre képes ember jelent a fogyasztói szép új világra.

A környezeti, civilizációs és emberi válság oka

A civilizációs, környezeti és emberi válság mögött a piac egyre hatalmasabbá válása áll. A piac elburjánzása viszont egy nagyon alapvető természeti törvény megnyilvánulása. Eszerint egy önmagát szervező, fenntartó, röviden önszerveződő rendszer a termodinamika második főtételének engedelmessé csak úgy tudja a rendjét, szervezettségét fenntartani, ha közben növeli a környezete entrópiáját. Ez azt jelenti, hogy a környezetéből táplálkozik, azt emészt, alacsonyabb szervezettségűvé, szemetesebbé teszi. A piac környezete pedig a társadalom és a természet, ezeket alakítja át a maga fennmaradásának, terjeszkedésének érdekében. Az átalakítás azonban azt jelenti, hogy az embert fogyasztó gépezetté, a természetet fogyasztási cikké változtatja. A piac akkor működik jól, ha forog a pénz. A pénz pedig akkor forog, ha mindent pénzzé teszünk, ha minél többet dolgozunk és minél többet fogyasztunk. A piac számára például a válás előnyösebb, mint a házasság, mert a külön élő emberek a munkahelyükön sokkal többet dolgoznak és két háztartásra valót vásárolnak. Az egyének ne ragaszkodjanak hagyományos kultúrájukhoz, életmódjukhoz, forduljanak inkább a tömegtermelés ajánlatai felé, legyenek azok gazdasági, kulturális vagy bármely más termékek.¹⁹ A piac alapvető jellemzője, hogy a pillanatra figyel, a jelent mérlegeli. A kínálatot és a keresletet ad hoc-jelleggel szembesíti, a piaci szereplők az éppen fennálló viszonyok alapján hoznak döntéseket. A leghatalmasabb transznacionális vállalatok sem készítenek olyan terveket, amelyek évtizedre szólának. Vagyis a piac képtelen a jövő szempontjait tekintetbe venni. Ez azonban nem hibája: egyszerűen így működik. Amikor Adam Smith a piac láthatatlan kezéről beszélt, amely a sok-sok egyéni önzést és kapzsiságot olyan módon engedi hatni, hogy ez végül is a közjót szolgálja, igen fontos dolgot, az önmagát szervező piaci rendszer hatékonyságát fogalmazta meg. Ez azonban a dolognak csak egy része. A világ rendje bizony nem olyan, hogy a sok egyéni bűn a jót szolgálhatná, mert hosszabb távon a piac láthatatlan keze által munkára fogott önzés és kapzsiság magát az emberi civilizációt semmisíti meg. Mai válságos helyzetünkben ne a természeti törvényt követő piaci rendszert hibáztassuk, ne bűnbakokat keressünk, embercsoportokat, mint kapitalistákat, bankárokat téve felelőssé. A bajok gyökere szellemi válságunk, amely abban áll, hogy a nem megfelelően viselkedő ember hagyta és hagyja, hogy a piac vak erői szabadon érvényesülhessenek. Az anthroposz szó görögül eredetileg egy jelző, felfelé nézőt, messzire tekintőt jelent. Azaz az ember meghatározó jellemzője, hogy képes előre, a jövőbe tekinteni és aszerint élni, nem csupán a mának élve hozni döntéseit.

Időben észre kellett volna vennünk, hogy a piac nem képes a jövőbe tekinteni, és emiatt tönkre fogja tenni a természetes környezetet és torzítani, szürkíteni, szegényí-

teni fogja az emberi gondolkodást, viselkedést és a végén teljesen maga alá gyűrheti, elpusztíthatja a civilizációt. Egyes korábbi civilizációk pusztulásában is szerepet játszott a rövidlátás, gondoljunk csak a Húsvét-sziget esetére. A világ mai állapotának alakulásáért meghatározó módon a keresztény Európában és Észak-Amerikában történtek tehetők felelőssé. Az itt kialakult nagyhatalmak söpörték el bolygónk többé-kevésbé fenntartható módon élő társadalmait, hoztak létre egy olyan, az egész világra kiterjedő, nagyon pazarló módon működő világgazdasági rendszert, amelynek működése a mai, összeomláshoz közeli helyzethez vezetett. A korábbi századokban a terjeszkedést, hódítást gyakran a kereszténység nevében tették. Annak nemes tanításaiból önkéntelenül is az érdekeiknek leginkább megfelelőket ragadták ki, arra hivatkozva vitték végbe azt, ami mostanára az emberiség végpusztulásával fenyeget.

A szellemi válság forrásairól

Nem tartjuk most feladatunknak, hogy alaposabban elemezzük, miben áll a kereszténység és különösen a protestáns egyház felelőssége. Ha a keresztény teológia még időben nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy legyünk óvatosak a piac láthatatlan kezének magasztalásával és figyelmeztetéseinek fogantatja lett volna, talán nem jutottunk volna idáig. De azt is vegyük tekintetbe, hogy a mai válsághoz vezető folyamat egyúttal számos igen szép eredménnyel, mint a természettudomány és a technika fejlődése, is együtt járt.

Mindaz, ami történt, elsők között a kereszténységet sebezte meg, gyengítette le. Most csupán a szellemi válság fő forrásainak egyikét elemezzük, utalva a korábban már ismertetett tényezőkre is. A régi idők gondolkodását elsősorban a bölcsesség tisztelete jellemezte. A bölcs gondolkodás gyümölcseit a társadalmak a fiataloknak is tanították, az évezredek tapasztalatai vallásos tanításokként, parancsokként is megfogalmazódtak. A vallásos parancsok hitelességét az isteni tekintélyre való hivatkozás alapozta meg. A modern társadalmak megjelenése és fejlődése összefonódott a természettudományos forradalommal. Előtérbe került a mindent kritikusan értékelő gondolkodás, a tekintélyek elvetése. A természettudomány hatalmas sikerei, módszereinek a mindennapokban való alkalmazásai a bölcsesség háttérbe szorulásához vezettek. A bölcsesség tekintélyének csökkenésével, mivel a vallásos gondolkodás alapja a bölcsesség, egyben a vallásos gondolkodásba és magába a vallásos hitbe vetett bizalom is meggyengült. Ezt a folyamatot felerősítette, hogy az egyházak gyakran értetlenül fogadták a tudományos eredményeket, csupán a hit elleni támadást látva bennük. A természettudományt jellemző gondolkodási modell, az okosság, bár rövid távon nagyon hatékony, hosszabb távon azonban többnyire alkalmazhatatlan. Bonyolultabb esetekben nem lehet megfelelő modelleket készíteni, mert ilyenkor a még kezelhető modellek annyira leegyszerűsítettek, hogy képtelenek megragadni a valóság összetettségét. A bölcsesség, azaz a tapasztalatok összegzésén alapuló analógiás gondolkodás viszont ilyenkor is képes lehet arra, hogy hosszú távra szóló, értelmes döntésre vezessen.

Miközben a természettudomány egyre fejlődött, a természettel való kapcsolatunk egyre romlott. A régiek úgy éltek, hogy a természet részének tekintették magukat és a vallásuknak megfelelően tisztelték és óvták a természetet. A mai ember, a természet-

tudomány sikereitől elbizakodva, nem vesz tudomást korlátairól. Redukcionista módon gondolkodik. Ezért a részleteket ugyan sokkal jobban ismeri, ám az egész működését nem fogja fel, nem is érzékeli. Az okos, sokat tudó, ám bölcsnek egyáltalán nem mondható modern ember nincs tudatában effajta korlátoltságának, rövidlátásának. Mivel a piac is a jelen körülmények okos mérlegelésén nyugszik, a racionalitás, a piac és a tudomány olyan szövetséget alkotott, amely elsöpört minden mást. A természet-tudományos tudás és a technika rövid távú napi érdekek kiszolgálója lett és alkalmazásának nemcsak az áldásai, hanem káros következményei is nyilvánvalókká váltak.

A válság és a keresztény ember

Ha a világválság fenyegetésével szembesül, igen sok kereszténynek a végítélet közeledése jut az eszébe. Mindig voltak ugyan válságos időszakok, láttuk azonban, hogy napjainkban már másról van szó.²⁰ Mégsem adhatjuk át magunkat a világvége-várásnak: sehol sincs megírva, hogy éppen most szakad ránk a végítélet. Ahhoz, hogy az Írás megnyíljon számunkra, éber, figyelmes olvasóvá kell lennünk. Ha csak szó szerint vesszük a Bibliát, nem sokat találunk arról, miért jutottunk ide, mit tehetünk. A Szentírás könyveiben akkor találjuk meg az élő üzenetet, ha nyitottak és figyelmesek vagyunk, bölcsen olvasunk. Tudnunk kell kérdezni, kérdéseinkre a választ megkeresni, sőt a választ értelmeznünk is kell. A vallásos-fundamentalista felfogás hibája, hogy csak perfekt válaszokat szajkóz. A fundamentalista – egyébként ugyanúgy, mint az istentagadó – a Szentírást csak okosan, szó szerint akarja értelmezni. Most nem foglalkozom részletesebben az ökológiai válság teológiai megközelítésével, csak Bolyki János könyvére utalok.²¹ Érdekes azonban külön is kiemelni, hogy a teremtéstörténet szerint az ember sok mindent tehet, sokféleképpen élhet. De a szabadsággal együtt a felelőssége is nagy, mert az Édenkert őrzőjeként korántsem tehet akármit. Körültekintően, éber, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenére és az ő teremtett világára figyelve kell meghoznia döntéseit. Az okos, ám rövidlátó ember maga akarja megmondani, mi a jó és a rossz. Nem veszi észre, hogy a világ rendjéhez nem illik a korlátolt ember önző rendszere. Nemcsak az egyistenhívő vallásoknak, hanem a többi világvallásnak is alapvető követelménye, hogy a világ harmóniájára tekintve gondolkodjunk és tevékenykedjünk.²² Az embernek tartózkodnia kell attól, hogy önző módon, csak a maga rövidlátó elképzeléseinek megfelelően éljen, attól, hogy a jót és a rosszat maga határozván meg tönkretégye önmaga és mások életét és rombolja a természetet. Sok mai ember számára riasztó Isten – úgymond – kegyetlensége, hogy az apák bűnei miatt a fiak bűnhődnek. Arra, hogy ez az ige valójában mit jelent, a Húsvét-sziget lakóinak szenvedése lehet a válasz. Nem azok bűnhődtek ugyanis, akik bálványaik készítéséhez elpazarolták a sziget erőforrásait, hanem a leszármazottaik. A rögeszmésen robotoló, bálványokat készítő nemzedékek után még eltelt egy-kétszáz viszonylag nyugodtabb év, amikor a szigetlakók, bár szegényesebben, de megélték földjeik műveléséből. Az összeomlás ezután következett be. Az emberevés borzalmát olyan ősök okozták, akik évszázadokkal korábban éltek. A tragédiát nem Isten kegyetlensége, hanem az ember bűne idézte elő. A protestáns hívő azt vallja, hogy az Istentől kapott hit segítségével újjászületünk, és testi halálunk után megkapjuk az örök életet. A hit

Isten ajándéka: ha érzem, hogy hitre jutottam, újjászülettem, ez egyben azt jelenti, hogy Isten választottjaként élek már ebben a világban is. A kegyelemből való kiválasztottság tudata felfoghatatlanul nagy terhet vesz le az egyén válláról. El kell azonban gondolkodnunk: mit is jelent az újjászületett ember élete? Ahogy az új ember erősödik és az ő ember gyöngül bennünk, egyre inkább a romlatlan Ádámhoz válunk hasonlóvá. Ahhoz az Ádámhoz, aki mindennapos kapcsolatban állt Istennel, aki a bűnbeesés előtt az Édenkert méltó őrizője volt. Ezért nemcsak azt kell éreznünk, hogy újjászületett keresztényként erkölcsi tulajdonságaink javulnak (kevésbé vagyunk irigyek, féltékenyek stb.), hanem azt is, hogy képesek vagyunk nagyobb távlatokban is gondolkodni. Észre vesszük, mennyire csodálatos Isten teremtett világa, tudunk neki örvendeni, sőt arra is képesek vagyunk, hogy őrizzük, műveljük – s ne csupán fosztogassuk. Újjászületett emberként féltő szeretettel gondolunk távoli utódainkra, akik már nevünket sem fogják ismerni. Hogyan is állunk meg a végső napon Urunk ítélőszéke előtt, ha nyilvánvalóvá lesz, hogy állítólagos újjászületett keresztényként éltünk, de miattunk, önző rövidlátásunk miatt utódaink mégis az emberevésig jutottak? Hiszen nemcsak az a bűn, ha kortársaink ellen vétkezünk. Sőt, utódaink – bizonyos szempontból – sokkal védtelenebbek. Istenünk tehát figyelmeztet bennünket, hogy a világot nemcsak nekünk teremtette. Ha újjászületett kereszténynek vallom magam, de nem érzek felelősséget a jövő iránt, súlyosabb ítélet alá esem.

A 21. század és Európa

Csak nagyon röviden tárgyaljuk, mi várhat ránk a 21. században. A súlyos energiaválság, a tömeges éhhalál és egyéb összeomlászerű folyamatok majdnem elkerülhetetlennek látszanak. Mégis meg kell kísérelnünk a megrázkódtatások, az emberi szenvedések csökkentését. Várhatóan jóval kevesebb energiát használhatunk, mint most, vagyis komolyan takarékoskodnunk kell. A takarékoság azonban kevés. Olyan termelési rendszereket kell kifejlesztenünk, amelyek viszonylag kevés energiát használnak fel, másrészt alig szennyezik környezetüket. Arról van szó, hogy egy termelési folyamat melléktermékeit egy csatlakozó folyamatban nyersanyagként hasznosítjuk. Példaként Günther Pauli módszerét ismertetjük. A sörfőzdék a szilárd nyersanyagoknak, főleg a sörárpának csak 4%-át hasznosítják, a többi hulladék. A szilárd hulladék 70%-a rövid szálú rostanyag, ami sem a papíriparnak, sem takarmánynak nem jó. Viszont a gombák le tudják bontani. Ezért olyan gombákat termesztenek rajta, amelyek kelendőek a picon. Utána már jó takarmánynak (45% szénhidrát), amit a tehén elfogyaszt. A sörfőzdék szilárd hulladékának 26%-a fehérje. Ebben gilisztát tenyésztenek, amivel aztán csirkéket táplálnak. A marhák és a csirkék trágyája emésztőbe kerül, az itt termelődő metán energiát szolgáltat. A visszamaradó szennyvizet biológiai úton tisztítják, alkalmas növények és állatok társításával halakat tenyésztenek benne, amelyek szintén eladhatók. A Pauli-féle rendszer energetikai szempontból teljesen önellátó. Hétszeres termelékenységét és négyszeres foglalkoztatottságot biztosít az eredeti sörfőzdéhez

képeket. Nincs az egységek között szállítási költség (és szennyezés), ráadásul rengeteg élelmet termel. 1996 végén hét ilyen rendszer üzemelt a világon, valamennyi a fejlődő országokban. A fenti példa jól mutatja, hogy ismereteinket új szempontok szerint kell rendszerezni. Új felfedezésekre, új módszerekre van szükségünk. Remélhetőleg egy új tudományos-műszaki forradalom köszönt ránk.²³

Az Európai Közösség adta esélyek

Beszéltünk már arról, hogy a modern társadalmak csak a mának élnek. A választók nyomása arra kényszeríti a vezetőket, hogy mindent megtegyenek a mielőbb érezhető életszínvonal-emelés érdekében. Így azonban a civilizáció, miközben vakon követi a piac erőit, elpazarolja a természetes erőforrásokat és elpusztul. Az az irányítási modell, amely az Európai Közösségben fokozatosan kifejlődik, talán alkalmas lesz arra, hogy a népképviselői demokráciát a hosszú távú, valóban felelősségteljes döntésekkel öszeötvözze. Az Európai Közösség tervezett bővítése, valamint egy jól kiépített központi irányítás lehetővé teheti, hogy Európa kialakíthassa saját fenntartható civilizációját. A határozott vezetés megakadályozhatja, hogy a ma élők a jövő számlájára pazaroljanak. Azokat a területeket érdemes központi irányítás alá vonni, amelyek a fenntarthatóság alapvető elveit szabályozzák. Meg kell szabni, mit szabad tenni a vízzel, a levegővel, a talajjal, hogyan szabad csomagolni, miként szabad közlekedni és így tovább. Arra, hogy miként hathatnak az EU központi intézkedései, nézzük meg a 2002 őszére kidolgozott vízvédelmi rendtartást, amelyet a tagországoknak 2003 végéig kell elfogadniuk. A benne lévő vízvédelmi rendelkezések a mezőgazdasági tevékenység során keletkező szennyeződésekkel foglalkoznak. Az eltűrhető szennyezési határértékek olyan kicsik, hogy csak akkor teljesíthetők, ha a gazdálkodók valóban művelői és nem kizsákmányolói a földjüknek. A rendelkezések szerint a műtrágyát mindig úgy kell adagolni, hogy az érintett növény éppen akkor képes legyen felvenni. Akik túl adagolnak, a bírság fizetésén kívül a támogatást is elveszthetik. Ha viszont nem műtrágyáznak, akkor lemaradnak a versenyben. A rendelkezés hatására a mostani műtrágyagyártás töredéke is elegendő lesz, másrészt erősen csökken majd a vízszennyezés. Az ilyen keményen korlátozó rendelkezések nem a demokratikus vívmányokat, hanem a piac működését szabályozzák. Megakadályozzák, hogy a piaci erők elpusztítsák a jövő forrásait. Ami pedig a konkrét intézkedéseket illeti, ott már nagyobb fokú helyi önállóságot lehet biztosítani.

Az Európán kívüli világban jóval súlyosabb, civilizációs összeomlásnak tekinthető folyamatok valószínűsíthetők. Ahol az iparosított mezőgazdaság magas hozamai népességrobbanásra vezettek, ott a tömeges éhhalállal kell szembenézni. Az Egyesült Államokban pedig a piac láthatatlan keze olyan eredményesen működött, hogy az így kialakult településszerkezet, úthálózat, a nyugat-európainál kétszer többbe kerülő életforma csak nagyon nehezen, komoly áldozatok, megrázkódtatások árán alakítható át. Nekünk, magyaroknak pedig tudnunk kell, hogy a Kárpát-medence – Európa más részeihez képest – nagyon jó természeti adottságokkal rendelkezik. Termékeny földjeink kevés külső energia bevitelével is el tudnak tartani bennünket. Tehát érdekünk, hogy

a Kárpát-medence népei fölismerjék közös érdekeiket, békében éljenek egymással, ne rontsanak egymásnak válságos időszakban. Csekély erőnkhez képest azon kell dolgozunk, hogy az Európai Közösség valóban a földrész népeinek közös érdekeit képviselje s a világ többi részének is példát mutatva fejlessze ki a fenntartható létezés civilizációját.

Jegyzetek

- ¹ A Húsvét-szigeten történtek összefoglalója Diamond, 1995 cikke alapján készült. Erről magyar nyelven McDaniel és Gowdy, 2002 és Diamond, 2002 könyveiben olvashatunk.
- ² A paradicsomi körülmények között élő szigetek társadalmairól és más fenntartható módon élő közösségekről lásd McDaniel és Gowdy, 2002 könyvét.
- ³ Végh, 2002.
- ⁴ Végh, 2002. 212–214. o.
- ⁵ Lásd például Hawking, 1989. 134–135. o.
- ⁶ A transzcendens felé fordulásról lásd részletesebben Végh, 2002. 21–24. o.
- ⁷ Saját tapasztalatom szerint az egyetemi hallgatók nagy többsége nem látta még az égbolton a Tejutat, nem tudja, hogy az az augusztusi égbolton figyelhető meg.
- ⁸ A környezetszennyezésre, a természet pusztulására, a nyersanyagok fogyására vonatkozó irodalom eléggé gazdag. Annak, aki a helyzetet részletesebben meg akarja ismerni, forrásként elsősorban a Worldwatch Institute évenként, a Föld napjára megjelenő könyvsorozata ajánlható, amely 1991 óta magyarul is megjelenik, lásd Worldwatch, 2002.
- ⁹ A szénhidrogének készleteire vonatkozó riasztó jelentések először 1998-ban kaptak nagyobb nyilvánosságot, amikor a Scientific American több cikkben is foglalkozott az energiahelyzettel. A legismertebb, már klasszikusnak számító cikk a Campbell és Laherrére, 1998 munka. Az energiahelyzettel foglalkozó naprakész ismeretekkel, cikkekkkel, vitairatokkal a világhálón a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap szolgál.
- ¹⁰ Nem túl hosszú időn belül ehhez hasonló lehet Kína összeomlása is. Az Independent 2002. január 26-án megjelent cikke szerint – olvasható Lean, 2003 helyen –, Kína terméshozamai 1950 és 1998 között a négyszeresükre növekedtek. Azóta azonban az erőltetett öntözés tarthatatlansága és az elsvatagosodás miatt a hozamok máris csökkennek.
- ¹¹ Csíkszentmihályi Mihály, a világhírű magyar származású amerikai pszichológus munkái közül kettő magyarul is megjelent, lásd Csíkszentmihályi, 1997 és 1998.
- ¹² Lásd pl. Csíkszentmihályi, 1998. 27. o.
- ¹³ Végh, 1999. 69–75. o.
- ¹⁴ Bagdy, 2002. 370–376. o.
- ¹⁵ Hardin, 2000. 222–223. o.
- ¹⁶ Alan Sokal elméleti fizikus beugratásként egy komolynak látszó cikket küldött be a posztmodern filozófia egy vezető folyóiratába. Miután a több bíráló által is látott cikket a folyóirat leközölte, Sokal nyilvánosságra hozta, hogy a cikk csak paródia, lásd Sokal és Bricmont, 2000.
- ¹⁷ Végh, 1999. 45–52. o.
- ¹⁸ Végh, 1999. 52–55. o.
- ¹⁹ Kopp és Skrabski, 2000. 506–507. o.
- ²⁰ Nem sokkal azután, hogy a fenntartható fejlődésről írt könyvem, Végh, 1999 megjelent, édesapámat az utcán egy jehovista térítő azzal igyekezett meggyőzni, hogy Végh László, a fizikus is megírta, hogy ez a világ fenntarthatatlan, hamarosan katasztrófa sújtja.
- ²¹ Bolyki, 1999.
- ²² Végh, 2002. 194–195. o.
- ²³ Lásd a Worldwatch, 2002 sorozat könyveinek egyes fejezeteit.

Irodalmi rövidítések

- Bagdy, 2002 = Bagdy Emőke: *Honnan hová? Jelenkorunk létvalóságának kihívásai az új évezred emberével szemben.* In: Szárszó, 1992–2001. A Református Értelmiségi Konferenciák előadásai. Magyar Református Egyház kiadása, 2002.
- Bolyki, 1999 = Bolyki János: *Teremtésvédelem.* Kálvin Kiadó, 1999.
- Campbell és Laherrére, 1998 = Colin C. Campbell and Jean H. Laherrére: *Scientific American*, 278/3. 60–65. o.
- Csíkszentmihályi, 1997 = Csíkszentmihályi Mihály: *Az áramlat.* Akadémiai Kiadó, 1997.
- Csíkszentmihályi, 1998 = Csíkszentmihályi Mihály: *És addig éltek, amíg meg nem haltak.* Kulturtrade, 1998.
- Diamond, 1995 = Jared Diamond: *Discover Magazine*, 1995/8. 63–68. o.
- Diamond, 2002 = Jared Diamond: *A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása.* Typotex, 2002.
- Hardin, 2000 = Garrett Hardin: *A közlegetők tragédiája.* In: *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv.* Osiris, 2000.
- Hawking, 1989 = Stephen W. Hawking: *Az idő rövid története.* Maecenas, 1989.
- Kopp és Skrabski, 2000 = Kopp Mária és Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot az ezredfordulón.* In: *Távlatok.* 2000/4. 499–513. o.
- Lean, 2003 = Geoffrey Lean: *Independent*, 2003. jan. 26., megtalálható a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap 29394. számú üzeneteként is.
- McDaniel és Gowdy, 2002 = Carl N. McDaniel–John M. Gowdy: *Az Édenkert kiárusítása.* Typotex, 2002.
- Sokal és Bricmont, 2000 = Alan Sokal és Jean Bricmont: *Intellektuális imposztorok.* Typotex, 2000.
- Végh, 2002 = Végh László: *Természettudomány és vallás.* Kálvin Kiadó, 2002.
- Végh, 1999 = Végh László: *Fenntartható fejlődés.* EP Systema, 1999.
- Worldwatch, 2002: a kötetek 1991 óta évenként *A világ helyzete 1991* stb. címmel jelennek meg a Föld Napja Alapítvány kiadásában.